

ДЪРЖАВНА НАМЕСА В ЛИЧНИЯ И КУЛТУРЕН ЖИВОТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ТУРЦИ В ГОДИНИТЕ НА КОМУНИСТИЧЕСКИЯ РЕЖИМ

Илияна Ганчева

STATE INTERVENTION IN THE PERSONAL AND CULTURAL LIFE OF THE BULGARIAN TURKS DURING THE YEARS OF COMMUNIST REGIME

Iliyana Gancheva

Abstract

After World War II, defeated Bulgaria was left in the Soviet sphere of influence and controlled by the left coalition dominated by the Communist Party. From 1944 to 1947, the new government paid particular attention to the Bulgarian Turks to distinguish the line of the previous cabinets and to gain the support of this population, which in their social characteristics is a part of the social base of a left government. After this period a drastic change began in the policy towards the Turkish population. It was reported that tolerating and enhancing its cultural and religious characteristics led to its closure, isolation and alienation that was dangerous for the unity of the nation and of the country. The article presents this form of repression associated with the encroachment on cultural characteristics and identity of Bulgarian Turks in an attempt to modernize their lifestyle by removing the external signs of religious differences in clothing and family rituals and the emotional significance of these changes for them. All these measures have acquired sense for the Muslims as a cultural and historical boundary between their traditional lifestyle and the modern times.

Key words: *The Bulgarian Turks, Muslims, Islam, Communist Party, repression, hygiene, circumcision, veil, burial*

Днес българските турци имат два спомена за близкото комунистическо минало – от една страна, мир и прогрес, а от друга – репресия,

опит за посегателство върху личния им и културен живот. Обект на по-нататъшното изложение е именно тази форма на репресия, свързана с посегателството върху културните им белези за идентичност в опит за модернизация на техния бит, с премахване външните белези на религиозните различия в облеклото и в семейната обредност, както и емоционалното значение на тези промени за тях. Посочените мерки придобиват смисъл за мюсюлманите на културно-историческа граница между традиционното им битие и модерното време. Това добре се схваща от идеолозите на кампанията, които виждат в нея първа стъпка към „опитомяване” на тези хора, към превръщането им в редови „строители на социализма”. Показателно в това отношение е едно изказване на Пенчо Кубадински¹ от 1959 г., в което се твърди, че трябва да се премахнат всички белези, които отличават мюсюлманите от българите – религията, обрязването, фесовете и фереджетата, с мотива, че това ще бъдат революционни актове с голямо символично значение².

След Втората световна война победена България е оставена в съветската сфера на влияние и се управлява от лява коалиция, доминирана от Комунистическата партия. От 1944 до 1947 г. новите управляващи проявяват особено внимание към българските турци, за да се разграничат от линията на предишните кабинети и да спечелят подкрепата на това население, което по своите социални характеристики е част от социалната база на едно ляво управление³. Турците са не само най-голямото малцинство, но в някои региони на страната те представляват и мнозинство от населението. Според резултатите от четирите преброявания, които са осъществени през 1946 г., 1956 г., 1965 г. и 1992 г., турците варират между 8 и 10 % от населението на България⁴.

След подписването на Парижкия мирен договор през 1947 г. правителството на Георги Димитров получава пълната възможност да взема решения по верските въпроси. Първата стъпка е направена с приемането през декември 1947 г. на новата Конституция (т. нар. Димитровска конституция). Там, в чл. 78, се казва: „На гражданите се осигурява свобода на съвестта и на вероизповеданията, както и свободата на извършване на религиозните обреди... Забранява се злоупотребяването с църквата и религията за политически цели... Прав-

ното положение на религиозните общности, въпросите по тяхната поддръжка, както и правото да установяват своя вътрешна организация и самоуправление, се урежда със специален закон.” Въпросният закон е обнародван на 1.09.1949 г⁵.

От 1956 г. започва драстична промяна в политиката към турското население. Отчита се, че толерирането и подчертаването на културно-религиозните му особености е довело до неговото затваряне, обособяване и отчуждаване, което е опасно за единството на нацията и страната. Заедно с периода на сталинизма си отива и разбирането на българското ръководство за „многонационалния характер” на страната, възприето от СССР. Успоредно с утвърждаването на Тодор Живков във властта се налага нова линия към българските турци, която акцентира върху факта, че тяхната родина е България и те са „неделима съставна част от българския народ”⁶. С това е свързана и другата насока в политиката към тях – ограничаване и постепенно преодоляване на онези верски, езикови и национално-битови особености, които ги отличават от българите, и чиято кулминация настъпва с т.нар. възродителен процес през втората половина на 80-те години. Промените се възприемат от част от турското население като начало на културна асимилация. Забраняват се редица ритуали и действия, имащи пряко отношение към мюсюлманската вяра: през 1959 г. Министерството на народното здраве и социалните грижи постановява, че „по хуманитарни причини” обряждането може да се извършва само от квалифицирани лекари. Това постановление има характера на забрана, тъй като по това време почти няма мюсюлмански лекари. Също и традиционното ислямско погребение върху дървена носилка бива забранено поради хигиенни причини⁷. Още през пролетта на 1951 г. с решение на Политбюро се отделя особено внимание на медицинското обслужване. Министерството на народното здраве се задължава в срок от три месеца да попълни „всички вакантни места и други санитарни служби по места в околиците с турско население”. Предвижда се ускорено изграждане на нови здравни центрове и родилни домове⁸.

В книгата си „Възрожденският процес в България” (1992) авторът Стоян Михайлов твърди, че сред турците смъртността била много по-висока, отколкото сред българите. Тук авторът дори стига до

„прозрението”, че слабата хигиена и нездравият начин на живот на османското градско население – многоженство, педерастия, консумация на тютюн, опиум и кафе – били свързани с религията и правели турците по-податливи на чумни епидемии.

Какво всъщност е за мюсюлманина хигиената, обрязването и традиционната погребална практика, както и какво е емоционалното значение за него на тези забрани, наложени от държавната власт? Един от основните принципи и доктринални фундаменти на исляма, заложен в Корана е: целта на хигиената, телесна и духовна, е отстраняването на негативни външни въздействия и предпазването от поквара, защото **„чистотата е половината от вярата”**⁹.

Според ислямското вероучение обрязването е една от десетте лично-хигиенни божии заповеди, които Аллах възложил на пророк Ибрахим (Авраам), а впоследствие според Шериата на Мохамед. Те били превърнати в пророчески заповеди, т.е. суннет¹⁰. Първият обрязан човек бил Ибрахим, който се самообрязал на 120-годишна възраст. След това на 13-годишна възраст той обрязал и сина си Исмаил (Исак). Ислямското богословие приема Исмаил за един от 28-те главни пророци, от когото произхожда цялото родословно дърво на Мохамед. За да докажат божествената предопределеност на религиозната вяра и еднаквост на мюсюлманската кръв, богословите твърдят, че и по етническа принадлежност всички мюсюлмански народи имат едно начало, т.е. те са потомци на Ибрахим и Исмаил. Чрез извеждането на арабско-турското родословие от първообрязаните праведници Ибрахим и Исмаил, те целят да представят обрязването за специфичен, собствен обред на своята религия: „Обрязването принадлежи на исляма. Той е белег на ислямската религия. Мюсюлманинът и немюсюлманинът се различават благодарение на този белег. Така че ако се намери един обрязан мъртвец между необрязаните такива, то обрязаният се смята за мюсюлманин, организира му се молитва за погребение и се изпраща в мюсюлманското гробище”¹¹. Така обрязването като „заръка на пророка”, внушена от Аллах за поддържане на лична хигиена на правоверните, заедно с изплакването на устата и миенето на зъбите, бръсненето, подстригването, изрязването на ноктите, обезкосмяването на подмишниците и половите области, е „достатъчно” по-нататък ислямското богословие да твърди, че няма по-чиста и възвишена религия от исляма¹².

Съществена причина за установяване на обрязването като битов ритуал е тържественото отбелязване преминаването на детето в групата на пълнолетните (т.нар. инициация). Ритуалът е посвещение на младия мюсюлманин във вярата и общността, начална магическа и символична връзка с нея. Смисълът на този акт именно като белязване е закодиран и в запазената ритуална практика на поставяне точка на челото на детето от кръвта, имаща апотропейна сила¹³. Обрязването на децата в българските мюсюлмански семейства е сред най-големите празници в ранната детска възраст. Почита се като детска сватба и продължава на места до една седмица. Децата, които ще се обрязват, се качват на коне и образуват шествие, подобно на сватбеното – отпред върви байрактарят със знаме от червена басма и забучени на него китка и кърпа. Шествието отива в двора на едно от децата, чийто родители организират празненството. Там сюнетчията обрязва първо детето на домакина, а след това всички останали. През това време по двора и улицата свирят зурли, тъпани и свирки. По думите на информатор от с. Йонково, Разград, ако никой в селото няма възможност да вдигне сватба, неофициално и без празненство, събират около дващестина деца и викат сюнетчията. Той ги обрязва, като всеки баща си плаща отделно¹⁴.

Ръководена от „хуманни“ съображения – да се пази здравето и животът на децата, народната власт взема определени мерки по отношение на обрязването. Първоначално е наложена забрана да практикуват обрязването лица, които нямат специално разрешение от здравните органи в страната. Издадени са разрешителни само на онези сюнетчии, които имат по-голяма практика и известна здравна култура, позволяваща им да не допускат сериозни увреждания на здравето и живота на мюсюлманските деца. Впоследствие Министерството на народното здраве и социалните грижи решава да ликвидира окончателно „вредната“ практика обрязванията да се извършват от некомпетентни лица – в случая от сюнетчиите. Издаденото специално Окръжно на 30 декември 1959 г. забранява изцяло дейността на сюнетчиите в страната, за които се предвиждат строги наказателни мерки поради обстоятелството, че обрязването на момчетата се извършва по изключително примитивен и нехигиеничен начин, който е ненужен и вреден, и често води до усложнения. Отнемат им се

издадените до този момент разрешителни и се постановява: „Здравните органи да преследват нарушителите и ги предават на съдебните власти за дирене на наказателна отговорност.”¹⁵. Предвижда се обрязването да се извършва само от правоспособни лекари със съответна подготовка, и то непременно в болнична обстановка. След самата манипулация децата трябва да бъдат хоспитализирани за 2–3 дни. По такъв начин Министерството на народното здраве цели обрязването да се извършва при всички изисквания за случая санитарни условия, които гарантират здравето и живота на обрязаните деца.

От една страна, нормативният акт цели да „модернизира” тази практика и да я превърне в операция в медицинския смисъл, ограничавайки възможностите за усложнения и инфекции. От друга страна обаче, съображенията на окръжното далеч не са само медицински и „здравно-просветни”. То е първата стъпка към криминализиране на обрязването. Започва отстраняването и последвалото наказателно преследване на сунетчиите, за които това е нещо като традиционен занаят. Той става част от практиката на лекарите, които в този период са почти изцяло християни. За вярващия мюсюлманин това означава цялостно или частично обезмисляне на акта на инициацията, поради преминаването му в „чисти” от хигиенно-медицинска гледна точка, но „нечисти” в религиозен смисъл ръце. Това е причината родителите масово да се стремят да избегнат обрязването в здравни заведения и да продължават да търсят услугите на познатите (и „сигурни”) сунетчици, които вече нелегално продължават да упражняват стария си занаят¹⁶. От средата на 60-те години съдилищата започват да издават ефективни присъди на сунетчици, а впоследствие и на родители на обрязани деца с мотива: „За нанасяне на тежка (или средна) телесна повреда.”

Във връзка с традиционното ислямско погребение Постановлението от 1959 г. предвижда също и въвеждането на ковчезите за всички граждани, като по този начин се заменя дървената открита носилка, една и съща за десетки и стотици покойници пак поради хигиенни причини. Следвайки традиционната погребална практика, българските мюсюлмани полагат мъртвеца върху специална погребална носилка наречена табут, която се съхранява в джамията и е обща за всички покойници. Табутът е покрит с килим, с който най-отгоре се

увива мъртвецът. След ритуалното измиване на тялото, характерно за мюсюлманите, мъртвецът се увива с погребално платно (кефин), покрива се с килима, застлан върху носилката табут и така се отнася до гробището¹⁷. За самите турци въвеждането на ковчега в погребалната практика и при мюсюлманите, е един вид внасяне на християнски елементи в живота на това население и поредно посегателство върху белезите за културна и религиозна идентичност на мюсюлманската общност. Същото се прави и по отношение на участието на жените в погребенията, наличието на музика, създаването на общи гробищни паркове, заменяне на обичайния надгробен символ – островърх камък, с червена петолъчна звезда и т.н.

На 25 декември 1971 г. в „Държавен вестник“ е публикуван „Правилник за погребенията“, който постановява, че цялата погребална обредност от смъртта на лицето, до полагането му в гроба се „изземва“ от ръцете на близките му и се поверява на общините, като се извършва за сметка на местните народни съвети и безплатно за гражданите¹⁸. Това решение и внедряването на социалистически ритуали в най-консервативните обичаи от цялата семейна обредност, а именно-погребалните, бележи тоталният сблъсък между двете светогледни системи – ислямската и комунистическата.

Партията предприема и мерки за борба срещу външните белези на мюсюлманската религиозна идентичност с ориентацията към цялостно ѝ заличаване. Една от първите стъпки е кампанията по т.нар. „разфереджаване“, започнала през 1959 г. и достигнала своя връх в началото на 60-те години, когато натискът за промяна на традиционното облекло се превръща в основно проявление на държавната политика към българските мюсюлмани. Тази кампания обхваща както турците, така и българите мюсюлмани. Мерките в тази насока, съпроводени с демонстрации на сила, оставят траен отпечатък в тяхната колективна памет. От друга страна, постигат точно обратния ефект – вместо пълното приобщаване, затварянето и самоизолацията се задълбочават. Режимът осмисля „разфереджаването“ като борба на „новото“ срещу „старото“, а мюсюлманите – като заплаха за тяхната идентичност¹⁹.

За традиционния човек облеклото е информационен знак за него и за групата, към която той принадлежи. Чрез него той се

определя по отношение на пол, възраст, семейно положение, материално състояние, етническа и религиозна принадлежност. Такова е и значението на фереджетото за мюсюлманите. То обаче не е нещо оригинално в исляма, въпреки че е въздигнато като абсолютно изискване на Аллах²⁰, като белег за „моралната чистота” на мюсюлманката. Има сведения, че покривалото е съществувало и сред някои древни източни народи²¹. Според мюсюлманските предания носенето на покривала се внедрило от Мохамед, който много ревнувал най-младата си съпруга Айше от свои далечни роднини и подчинени. Като любимка на пророка Айше го придружавала в различни походи и обиколки из Медина. Младата и красива Айше привличала погледите на мъжете, поради което ревнивият Мохамед заделил след тези случаи определена част от дома си само за жени, а при излизането им навън, пожелал да се покриват с плътни покривала²².

През 70-те години започва изостряне на асимилационната политика спрямо българските турци. През 1974 г. тогавашният главен идеолог на БКП Александър Лилев настоява да се замени традиционното облекло и преди всичко мюсюлманските празници и обреди със съответна система от социалистически празници и обичаи. Въвеждането и пропагандирането на новите празници и обичаи по всяка вероятност се възлага на ОФ. Тази стъпка обаче явно не се увенчава с особен успех. На едно събрание на Отечествения фронт през 1980 г. на тема „Ролята на Отечествения фронт за по-нататъшното утвърждаване на социалистическия начин на живот”, секретарката на Окръжния комитет на ОФ в Разград съобщава, че ислямът, практикуван през 1973 г. все още от цели 42,1% от населението на окръга, показва забележителна способност за съпротива. Новосъздаденият граждански погребален ритуал например се прилага само от 42 % от хората. Продължават да се практикуват и някои консервативни обичаи и традиции, посветени на основаването на семейство, раждането на деца, при погребения, траурни обреди, както и при обрязването на децата при българските турци. За преодоляването им трябвало да се спечели помощта на турските жени, които се радвали на особена почит като носители на домашните традиции. Мерки за продължаване на образованието, но също и курсове от рода на „Как да обзаведа дома си”, „Как да празнувам рождения си ден” и „Как да

нарека детето си” трябвало да събудят интереса на жените. Гошавки и модни ревюта служели за допълнителна примамка. Също и в Кърджалийски окръг са провеждани такива или подобни мероприятия. Но в същото време делегатката на общинския ОФ-комитет констатира: „Нашите успехи са безспорни. Но нас ни безпокои упоритото придържане към някои консервативни традиции и дребнобуржоазни тенденции. Все още се почита един ужасен обичай, който се предписва от мюсюлманската религия, „обрязването” на малки момчета. Той се провежда както в семействата на българските турци, така и при мнозина от потомците на насилствено помохамеданчените в миналото българи.”²³.

До началото на 90-те години на XX век формулираната от БКП държавна политика към турското население в страната се отличава със своята непоследователност и дори противоречивост. Прилагат се различни варианти – от пълно толериране на етническата специфика до опити за тоталното ѝ заличаване. При втория вариант, в зависимост от степента и обхвата на прилагането му, винаги присъства елемент на насилие – физическо, но в значително по-голяма степен психологическо. На прицела на държавната политика стоят преди всичко консервативният начин на живот, ниското образователно ниво и особеностите на демографската и социална структура на това малцинство, както и опитът за внедряването на социалистически начин на провеждане и съдържание в обичайно-обредната система на българските турци.

БЕЛЕЖКИ

¹ От 1958 г. до 1962 г. е секретар на ЦК на БКП.

² **Груев, М., Калънски, А.** Възродителният процес: Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008, с. 29.

³ **Баева, И., Калинова, Е.** Етнически и религиозни общности в следвоенна България. – В: Изследвания по история на Социализма в България 1944–1989. Т. 2, С., 2010, с. 531.

⁴ **Пак там**, с. 519.

⁵ **Бюксеншютц, У.** Малцинствената политика в България. Политика на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944–1989). С., 2000, с. 16.

⁶ **Баева, И., Калинова, Е.** Етнически и религиозни общности в следвоенна България..., с. 534.

⁷ **Бюксеншютц, У.** Малцинствената политика в България..., с. 16.

⁸ **Трифонов, Ст.** Строго поверително! БКП и националният въпрос 1944–1989. – Поглед, бр. 16, 22 април 1991, с. 10.

⁹ **Тоефанов, Ц.** Свещен Коран. С., 2008., с. 6.

¹⁰ Думата „сюннет” преди всичко означава принцип, правило и наставление на Мохамед, оттам и традицията да се обрязват момчетата също се нарича сюннет.

¹¹ **Ферхадов, И.** Обрязването. – Атеистична трибуна, 1980, кн 3, с. 53.

¹² **Пак там**, с. 57.

¹³ **Груев, М., Кальонски, А.** Възродителният процес..., с. 35.

¹⁴ Архив на Института за фолклор (АИФ), 8, № 6, 1987, с. 33.

¹⁵ **Груев, М., Кальонски, А.** Възродителният процес..., с. 36–37.

¹⁶ **Пак там**, с. 37.

¹⁷ **Съботнинова, Д.** Семейник или колелото на живота., Силистра, 2002, с. 287.

¹⁸ **Груев, М.** Погребална обредност и траурен канон при мюсюлманските общности: комунистическата идеология срещу традициите. – В: Смъртта при социализма. Героика и постгероика. С., 2013, с. 220.

¹⁹ **Груев, М., Кальонски, А.** Възродителният процес..., с. 29.

²⁰ „О, Пророче, кажи на съпругите си и на дъщерите си, и на жените на вярващите да спускат върху себе си покривалото [когато излизат]. Това е най-подходящото, за да бъдат разпознати и да не ги огорчават. Аллах е опрощаващ, милосърден” (**Тоефанов, Ц.** Свещен Коран. С., 2008: 232, сура 33, аят 59).

²¹ Съгласно законодателството на асирийската робовладелческа държава, която съществувала преди около 3000 години, със специален закон абсолютно се забранявало на жените да ходят на обществени места с открити лица. Подобен случай съществувал и в древна Персия. Но там той имал връзка със зороастризма – древна религия, в която голяма роля играло преклонението пред огъня. Жената е била определена да пази да не угасне огънят в божественото огнище. За да не замърсява със своето „нечисто”, „недостойно” дихание бога огън, тя трябвало да си закрива устата и част от носа със специална забрадка (**Татарова, Е., Билялов, С.** Религията и жената. – В: Беседи за исляма. С., 1960, с. 209).

²² **Нуриева, З.** Жената и ислямът. С., 1975, с. 27.

²³ **Бюксеншютц, У.** Малцинствената политика в България..., с. 77.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

Архив на Института за фолклор (АИФ), 8, № 6, 1987, записвач Петко Иванов; инф. Младен Асенов

Публикации

Басва, И., Калинова, Е. Етнически и религиозни общности в следвоенна България. – В: Изследвания по история на социализма в България 1944–1989. Т. 2, С., 2010, с. 517–559.

Бюксеншютц, У. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944–1989). С., 2000.

Груев, М., Калъонски, А. Възродителният процес: Мюсюлманските общности и комунистическият режим. С., 2008.

Груев, М. Погребална обредност и траурен канон при мюсюлманските общности: комунистическата идеология срещу традициите. – В: Смъртта при социализма. Героика и постгероика. С., 2013, с. 212–229.

Нуриева, З. Жената и ислямът. С., 1975.

Съботинова, Д. Семейник или колелото на живота. Силистра, 2002.

Татарова, Е., Билялов, С. Религията и жената. – В: Беседи за исляма. С., 1960, с. 201–212.

Тоефанов, Ц. Свещен Коран. С., 2008.

Трифонов, Ст. Строго поверително! БКП и националният въпрос 1944–1989. – Поглед, бр.16, 22 април 1991.

Ферхадов, И. Обрязването. – Атеистична трибуна, 1980, кн 3, с. 53–61.